

Квантитативні характеристики порядку слів у сучасних українських наукових текстах (на матеріалі простих двоскладних речень)

О.О. Шухова

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, м. Харків, Україна

*Corresponding author. E-mail: accent-ch@ukr.net

Анотація. У статті досліджується поширеність порядку слів різних типів у текстах сучасної української наукової літератури. Наведено статистику простих двоскладних речень. Особливу увагу зосереджено на змінах порядку слів залежно від жанру наукового тексту. Проаналізовано особливості словорозташування в різних типах простих двоскладних речень. З'ясовано, що в цілому кількісну перевагу мають прості двоскладні речення, що відповідають синтаксичній структурі SPO та SP.

Ключові слова: прості двоскладні речення, прямий порядок слів, непрямий порядок слів, парцеляти, приєднувальні конструкції.

Вступ. Проблеми словопорядку в усі часи цікавили українських і світових мовознавців, тому сьогодні існує чимало досліджень, присвячених питанню розташування слів у реченні. При вивченні цього граматичного явища було досягнуто значних успіхів, проте велика кількість питань, вартих уваги, і досі залишається поза увагою дослідників.

Короткий огляд публікацій з теми. В сучасному українському мовознавстві проблем розташування слів у словосполученні та реченні торкаються А.Й. Багмут, С.П. Бевзенко, С.Я. Єрмоленко, С.О. Караман, М.У. Каранська, К.М. Плиско, М.Я. Плющ, О.О. Селіванова, К.Ф. Шульжук та інші, досліджуючи типи порядку слів та деякі його функції. Низка праць сучасних українських авторів (С.І. Дорошенко, А.П. Загнітко, Н.В. Лешкова, В.В. Орехов, Н.О. Меркулова та інші) присвячена дослідженню взаємозв'язку порядку слів і актуального членування речення. Відсутність у сучасному українському мовознавстві досліджень порядку слів у різних функціональних стилях української мови зумовила **актуальність** поданої наукової розвідки.

Метою дослідження є з'ясування поширеності різних типів порядку слів у простих двоскладних реченнях, дібраних із текстів сучасної української наукової літератури. Для досягнення зазначеної мети поставлено такі **завдання**: навести статистичні дані щодо поширеності простих двоскладних речень з різним порядком слів, проаналізувати залежність порядку слів від жанру наукового тексту.

Матеріалами дослідження стали тексти з різних галузей науки та різні за жанрами, зокрема автореферати дисертацій, наукові статті, підручники для вищих навчальних закладів, науково-популярна періодика. **Методом** суцільної вибірки дібрано та проаналізовано 3328 простих двоскладних речень та 127 приєднувальних конструкцій, що являють собою сурядні або підрядні частини складних речень, інтонаційно оформлені як окремі речення та мають певну структурно-граматичну автономність.

Оскільки на даний момент у лінгвістиці не до кінця з'ясоване співвідношення термінів *парцеляція* / *приєднання*, деякі лінгвісти стверджують, що ці поняття є тотожними, та чітко не встановлюють критерії для розрізнення цих мовних явищ. Н.В. Новохацька зазначає, що на даний момент існує два підходи до вирішення цієї проблеми: універсально-індивідуальний, що вивчає природу парцеляції і приєднання крізь призму тотожності або індивідуальності, та диференційний, що полягає у розгляді парцеляції та приєднання як окремих синтаксичних конструкцій [4, с. 303-304]. Зважаючи на дефініції обох понять, запропоновані вченими, що розглядають їх окремо, надалі іменуємо такі синтаксичні одиниці приєднувальними конструкціями, хоча відсутність чітко визначених критеріїв для їх розмежування не виключає можливості відношення деяких з них і до парцелятив.

Результати та їх обговорення.

У таблиці 1 представлено інформацію щодо загальної кількості простих двоскладних речень та приєднувальних конструкцій різних типів, виділених із текстів.

Таблиця 1

Тип речень	Кількість речень	% від заг. кількості двоскладних речень	Кількість приєднувальних конструкцій	% від заг. кількості приєднув. конструкцій
Всього	3328	-	127	-

Найтиповіші речення зі звичайними головними членами ¹	2462	74	96	75,6
Генітивні	104	3,1	5	3,9
Речення з головними членами, вираж. інфінітивом	23	0,8	3	2,4
Речення з кількома головними членами	663	19,8	23	18,1
Пряма мова і цитати	76	2,3	-	-

Таблиця 2 відображує поширеність порядку слів різних типів у простих двоскладних реченнях і приєднувальних конструкціях. Для позначення членів речення використано такі скорочення: S – підмет, P – присудок, O – додаток, C – обставина.

Таблиця 2

Порядок слів	Кількість речень	% від заг. кільк. речень	Кількість приєдн. конструкцій	% від заг. кільк. приєдн. конструкцій	Порядок слів	Кількість речень	% від заг. кільк. речень	Кількість приєдн. конструкцій	% від заг. кільк. приєдн. конструкцій
SP	314	9,4	9	7,1	SPOOO	35	1,1	-	-
SPO	376	11,3	15	11,8	PS	143	4,3	5	3,9
SPC	191	5,7	9	7,1	OPS	86	2,6	-	-
CSP	47	1,4	3	2,4	CPS	121	3,6	4	3,1
SCP	32	1	5	3,9	CCPS	64	1,9	-	-
SPCC	77	2,3	3	2,4	COPS	-	-	2	1,6
SCPO	62	1,9	7	5,5	Інші прямий зворотний	468 162	14,1 4,9	13 4	10,2 3,1

¹ До останніх відносимо прості двоскладні речення, що мають у своїй структурі один підмет у формі називного відмінка із залежними компонентами чи без них та один присудок різних типів, окрім тих випадків, коли він є виражений інфінітивом.

SPOO	127	3,8	4	3,1	3 гол. членами, вираженими інфінітивом	23	0,7	3	2,4
SPOC	42	1,3	3	2,4	Генітивні	104	3,1	5	3,9
CSPC	36	1,1	2	1,6	Розповідні Неокличні Окличні	2557 2553 4	76,8 76,7 0,1	103 103 -	81,1 81,1 -
SCPC	-	-	3	2,4	Питальні	32	1	1	0,8
CSPO	79	2,4	5	3,9					

Отже, серед найтипівіших простих двоскладних речень і приєднувальних конструкцій спостерігаємо перевагу прямого словорозташування (підмет-присудок) – 76,7 % і 84,4 % відповідно. Серед речень і приєднувальних конструкцій цього типу розповідні неокличні складають 99,2 % і 96,3 % з перевагою порядку слів SPO – *Така медіатизація книжкових текстів потребує додаткового вивчення* (Б. Носова) та SP – *Ці дві функції глотки є складним рефлексним процесом* (А. Лайко). Непрямий порядок слів (присудок-підмет) зустрічаємо у 23,4 % речень (96,5 % неокличні розповідні) та 15,6 % приєднувальних конструкцій. 42 % від усіх речень із непрямым порядком слів та 66,7 % приєднувальних конструкцій складають синтаксичні одиниці з обставиною на початку і структурою CPS, CCPS, CCCPS, COPS, CPOS та ін. – *У таких умовах політичної комунікації твориться українська ідентичність* (Б. Носова); *3 часів оборони міста на стінах потерн залишилися написи вояків* (З журналу «Країна знань»); *На з'їзді секцією археографії та архівознавства керував А. Синявський* (А. Заєць); *Тому в багатьох випадках на появу події А впливають випадкові фактори* (З журналу «Країна знань»).

Предметом подальшого аналізу стало дослідження поширеності різних типів порядку слів у залежності від жанрової диференціації наукових текстів, що є типовими для різних підстилів наукового стилю.

У таблиці 3 надано інформацію щодо панівного порядку слів у реченнях, вибраних із наукових текстів різних жанрів.

Таблиця 3

	Кількість речень	Панівний порядок слів	% від кількості речень	Приклад
Автореферати дисертацій, статті (власне науковий підстиль)	930	SPO	17,4	<i>Така медіатизація книжкових текстів потребує додаткового вивчення</i> (Б. Носова).
		SP	11,1	<i>Дисертаційне дослідження є самостійною науковою роботою здобувача</i> (М. Бірюкова).
		PS	7,2	<i>Найважливішими евристичними цінностями є гіпотези як допоміжні засоби для дослідження</i> (Т. Дорожко).

Підручники (науково-навчальний підстиль)	823	SPO	14,2	<i>Комісія видала два окремих видання (А. Заєць).</i>
		SP	13,4	<i>Колір слизової оболонки блідий (А. Лайко).</i>
		SPC	8,4	<i>Випадкова вибірка формується з допомогою таблиці випадкових чисел (Є. Карпіловська).</i>
Науково-популярні журнали (науково-популярний підстиль)	836	SP	12,1	<i>Ізраїль Мойсейович Гельфанд – засновник великої наукової школи (З журналу «Країна знань»).</i>
		SPO	11,6	<i>Доктор сільськогосподарських наук Юрій Шпарик досліджує Угольські праліси (З журналу «Зелені Карпати»).</i>
		SPC	7,4	<i>Доступ до баків з вторсировиною обмежений для запобігання крадіжок (З журналу «Зелені Карпати»).</i>

Таблиця 4 відображує панівний порядок слів у приєднувальних конструкціях у залежності від жанрів наукового тексту.

Таблиця 4

	Кількість приєднув. конструкцій	Панівний порядок слів	% від кількості приєднув. конструкцій	Приклад
автореферати дисертацій, статті, (власне науковий підстиль)	32	SPO	15,6	<i>А це обумовлює необхідність переходу від однієї ідіоматичної мови до іншої (І. Лисий).</i>
		SPOO	12,5	<i>Проте дослідники зосередилися на соціально-класовій боротьбі, відображенні революційних подій 1905 р. (А. Меншій).</i>
		SP	9,4	<i>Тому ліберальна нейтральність – ідея про відсутність громадського ранжування цінностей різних способів життя (М. Абисова).</i>
		SCPO	9,4	<i>Однак редакції цих журналів по-різному виявляють цю позицію (О. Ромах).</i>
Підручники (науково-навчальний)	14	SPC	21,4	<i>Але розвиток її може тривати до 20—25 років (А. Лайко).</i>

підстиль)		CPS	14,3	<i>Проте після звернення до словникових дефініцій цих слів стає зрозумілою їхня поява у цій словниковій статті (Є. Карпіловська).</i>
Науково-популярні журнали (науково-популярний підстиль)	58	SP	10,3	<i>І ще одна особливість Карпатського краю - щебенисті ґрунти (3 журналу «Зелені Карпати»).</i>
		SPO	15,5	<i>І світ цей наповнений скарбами (3 журналу «Зелені Карпати»).</i>
		CSPO	8,6	<i>І через це люди йшли до Кікінчука (3 журналу «Зелені Карпати»).</i>
		SCP	8,6	<i>Але врожай осінню відчу-жується (3 журналу «Зелені Карпати»).</i>
		PS	8,6	<i>Тобто проявився Дух Землі (3 журналу «Зелені Карпати»).</i>

З'ясовано, що в усіх жанрах наукового тексту найпоширенішими є речення зі структурою. SP, SPO. Схожу тенденцію спостерігаємо подеколи у приєднувальних конструкціях.

В ході аналізу виділено 685 речень і 21 приєднувальна конструкція із присудком, до складу якого входить дієслово-зв'язка *є*. В цілому серед синтаксичних одиниць цього типу панівним є прямий порядок слів (74 % і 85 %) із перевагою структури SP (40,8 % і 41,2 %) – *Еротичні мотиви є важливим елементом сюжетної структури оповідання «Лілюлі» (А. Меншій); Але його руйнівна дія на самобутню національну ідентичність трагічна (3 журналу «Зелені Карпати»)*. Синтаксичні конструкції із дієслівною зв'язкою поділяємо на дві групи у залежності від її лексичної вираженості або невираженості. Виявлено, що у реченнях першої групи панівним є зворотний словопорядок (51,5 %) із перевагою структури PS (61,7 %) – *Результатом такого процесу є сформованість загальної компетентності людини як сукупності ключових компетентностей, інтегрованої характеристики особистості (Т. Дорожко)*. У приєднувальних конструкціях цього типу 66,7 % складає прямий порядок слів із перевагою структури SP (33,3 %) – *І це була перша і єдина їхня суперечка (О. Галич)*. Група речень та приєднувальних конструкцій із нульовою зв'язкою є найчисленнішою (66 % і 57 % відповідно). Панівним у ній є прямий словопорядок (87,2 % і 91,7 %), серед якого найчастіше зустрічається SP (40,4 % і 45,5 %) – *Основна форма роботи – самоврядна команда (М. Дмитренко); Та й уся її творчість – це спроба художнього відображення абстрактних фізичних понять (3 журналу «Країна знань»)*.

Виокремлено 14 речень і 1 приєднувальна конструкція із простим дієслівним присудком *є* на позначення наявності або буття. Встановлено, що більшою мірою (53 %) їм властиве непряме словорозташування – *Перед переднім краєм хряща носової перегородки є рухома перетинчаста частина (А. Лайко)*.

Окремі уваги варті речення, головні члени яких виражені інфінітивом. Проаналізовано 23 речення і 3 приєднувальні конструкції цього типу. Виділено речення і приєднувальні конструкції з інфінітивом підметом – *Поводитися з ними по іншому несправедливо (3 журналу «Зелені Карпати»)* і інфінітивом-присудком – *Отже, мета статті – виявити вербальну репрезентацію семіотичних знаків страху / тривоги та їх комунікативні функції у створенні та сприйнятті текстів дискурсу жахів (Я. Сазонова)*. Серед речень першого типу зустрічаємо синтаксичні одиниці з різним порядком слів – *Добувати здорових тварин для вовка «економічно не вигідно» (3 журналу «Зелені Карпати»); Є політично некоректним нехтувати гендерними ознаками тексту оригіналу (Л. Дячук)*. Певні труднощі і суперечки серед вчених викликають речення із непрямым словорозташуванням, у яких інфінітив стоїть після прислівника – *Через низькі ціни і попит на племінних коней важко компенсувати витрати на їх вирощування (3 журналу «Зелені Карпати»)*. Такі речення складають 42,3 % від загальної кількості. Ю. Шерех (Шевельов) [6, с. 140-141], К.Ф. Шульжук [7, с. 177] та інші

відносять їх до односкладних безособових та вказують на вплив порядку слів на розрізнення типів речень.

Окрім цього, слід зосередитися на генітивних реченнях, що мають родовий відмінок на місці підмета. У досліджених текстах виявлено 104 речення і 5 приєднувальних конструкцій цього типу. Дослідженням таких синтаксичних структур займалися А.П. Грищенко [1, с. 95], Л.С. Рабанюк [5, с. 224-232] та інші. В процесі аналізу речення цього типу поділено на 3 групи. До першої відносимо речення, що мають слова на позначення кількості *багато, мало, чимало* або числівники, об'єднані з іменником у родовому відмінку. Встановлено, що речення із родовим відмінком іменника у препозиції до дієслова та у постпозиції до нього зустрічаються із частотою 51 % і та 48 % відповідно – *Багато лікувальних рослин дозрівало на ділянці біля його хати* (3 журналу «Зелені Карпати»); *В результаті кропіткої роботи людини в світі налічується понад 250 порід коней* (Н. Штрикуль). Певні труднощі викликають двокомпонентні структури, адже немає одностайної думки щодо їх належності до односкладних або двоскладних – *Хоча і там... стиглих та пристигаючих насаджень досить мало* (3 журналу «Зелені Карпати»). До другої групи відносимо речення з іменником у родовому відмінку без елементів на позначення кількості – *Подібних випадків у науці вдосталь* (3 журналу «Зелені Карпати»). Третю групу складають речення з елементом заперечення *нема, немає, не буде, не існує*, які Г.А. Губарева [2, с. 23], А.П. Загнітко [3, с. 221] та інші відносять до односкладних безособових. З'ясовано, що 57 % речень і 67 % приєднувальних конструкцій мають іменник або займенник у препозиції до дієслова. – *Жодних обмежень для проведення занять з бойової підготовки не було* (В. Пашковський, с. 17); *Адже досі не існує способу сфотографувати окремо взятий електрон* (3 журналу «Країна знань»).

Із текстів наукових статей, підручників та науково-популярних журналів виділено 76 речень із прямою мовою та цитатами. У словах автора всередині прямої мови або після неї спостерігаємо лише непрямий словопорядок – *«Мишка принесли до нас дуже маленьким у квітні 2013 року, – розповідає ветеринарний лікар Михайло Маслей. – Йому було лише три місяці...»* (3 журналу «Зелені Карпати»); *«Створюється нова інфраструктура нації», – написав один із авторів про події Другого Майдану* (Б. Носова). У 79,1 % речень зі словами автора перед прямою мовою або цитатами порядок слів прямий – *Він так описує цей іспит у своїх спогадах: «Мій словниковий запас був страшенно обмежений ...»* (Є. Карпіловська).

Висновки. Таким чином, у сучасних українських наукових текстах серед простих двоскладних речень і приєднувальних конструкцій в цілому спостерігається кількісна перевага неокличних розповідних, що відповідають структурі SPO, SP. При дослідженні кількісних виявів порядку слів у різних жанрах наукового тексту отримано схожі результати. Речення з непрямим словопорядком складають невелику частину дослідженого матеріалу. Значна їх кількість має обставину на початку. Перспективним видається дослідження порядку слів у текстах інших функціональних стилів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грищенко А.П. Генітивне речення / А. П. Грищенко // Українська мова. Енциклопедія / За ред. В. М. Русанівського та ін. – К. : Українська енциклопедія імені М.П. Бажана, 2004. – С. 95.
2. Губарева Г.А. Безособове речення / Г. А. Губарева // Українська мова. Енциклопедія / За ред. І. В. Муромцева. – К. : Майстер-клас, 2011. – С. 22-23.
3. Загнітко А.П. Основи українського теоретичного синтаксису. Ч.1 / А. П. Загнітко. – Горлівка : ГДПШМ, 2004. – 227 с.
4. Новохатська Н.В. Приєднання й парцеляція як засоби формального членування англійських та українських розмовних структур / Н.В. Новохатська // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : зб. наук. пр. – К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2013. – Вип. 23. – С. 303-309.
5. Рабанюк Л.С. До проблеми генітивно-квантитативних речень / Л. С. Рабанюк // Українська мова на Буковині: минуле і сучасне : Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 200-річчю нової української літератури і літературної мови (Чернівці, 24-26 вересня 1998 р.). – Чернівці : Місто, 1998. – С. 224-232.
6. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Ю. Шерех. – Мюнхен : Молоде життя, 1951. – 402 с.
7. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови : [підручн.] / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 406 с.

REFERENCES

1. Gryshenko A.P. Genitive Sentence / A.P. Gryshenko // The Ukrainian Language. Encyclopedia / Edited by V.M. Rusanivsky et al. – K. : Ukrayinska Entsyklopediya imeni M.P. Bazhana. – P. 95.
2. Gubareva G.A. Impersonal Sentence / G.A. Gubareva // The Ukrainian Language. Encyclopedia / Edited by I.V. Muromtsev. – K. : Mayster-Klass, 2011. – P. 22-23.
3. Zagnitko A.P. The Basics of Ukrainian Theoretical Syntax. P.I / A.P. Zagnitko. – Gorlivka : GDPIIM, 2004. – 227 p.
4. Novokhatska N.V. Attachment and Parceling as the Means of Formal Division of English and Ukrainian Conversational Constructions / N.V. Novokhatska // The Problems of Semantics, Pragmatics and Cognitive Linguistics. – K. : Kyivskiy natsionalniy universytet imeni Tarasa Shevchenka, 2013. – Is 23. – P. 303-309.
5. Rabaniuk L.S. On the Problem of Genitive-Quantitative Sentences / L.S. Rabaniuk // The Ukrainian Language in Bukovina: Its Past and Present : Proceedings of the Second Ukrainian Scholarly Conference Devoted to the 200th Anniversary of New Ukrainian Literature and Literary Language. (Chernivtsi, September 24-26, 1998). – Chernivtsi : Misto, 1998. – P. 224-232.
6. Šerech Y. An Outline of Modern Literary Ukrainian / Y. Šerech. – Munich : Molode Zytia, 1951. – 402 p.
7. Shulzhuk K.F. The Syntax of Ukrainian : a textbook for students of higher educational institutions / K.F. Shulzhuk. – K.: Akademiya, 2004. – 406 p.

Quantitative Characteristics of Word Order in Modern Ukrainian Scientific Texts (Based on the Material of Simple Two-Member Sentences)

O.O. Shukhova

Abstract. The article studies the occurrence of different types of word order in modern Ukrainian scientific texts. The statistics of simple two-member sentences have been given. Special attention has been focused on word order changes depending on the genre of the scientific text. The peculiarities of word order in different types of simple two-member sentences have been analysed. It has been found out that simple two-member sentences corresponding to the syntactic structures SPO and SP are predominant.

Keywords: *simple two-member sentences, direct word order, indirect word order, parcels, conjunctive constructions.*

Квантитативные характеристики порядка слов в современных украинских научных текстах (на материале простых двусоставных предложений)

О.А. Шухова

Аннотация. В статье исследуется распространенность порядка слов разных типов в текстах современной украинской научной литературы. Приведена статистика простых двусоставных предложений. Особое внимание сосредоточено на изменениях порядка слов в зависимости от жанра научного текста. Проанализированы особенности порядка слов в разных типах простых двусоставных предложений. Выяснено, что в целом чаще всего встречаются простые двусоставные предложения, имеющие синтаксическую структуру SPO и SP.

Ключевые слова: *простые двусоставные предложения, прямой порядок слов, непрямой порядок слов, парцелляты, присоединительные конструкции.*